

Prispevek A. Gabriča zaključuje vsebinsko bogat zbornik Slovenija v letu 1945. Škoda je le, da v njem svojih referatov nista objavila tudi prof. dr. Jože Pirjevec iz Trsta in prof. dr. Karl Stuhlpfarrer z Dunaja. Ne glede na to pa je treba poudariti, da zbornik Slovenija v letu 1945 pomembno prispeva k še bolj določnejšemu izrisovanju zgodovinske podobe prelomnega leta 1945. Zato je potrebno, da ga vzame v roke vsak, ki soglaša z Vergilovo mislijo, s katero je predsednik ZZDS, prof. dr. Franc Rozman, sklenil svoj pozdravni nagovor ob začetku znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945: Srečen je tisti, ki je zmožni spoznati vzroke stvari - *Felix qui potuit serum recognoscere causas* (str. 6).

Jurij Perovšek

Mark Aarons and John Loftus: *Ratlines. How the Vatican's Nazi networks betrayed Western intelligence to the Soviets*. London, "Heinemann", 1991.

Že pet let je tega, kar je v Londonu izšla (pozneje tudi ponatisnjena in prevajana) knjiga *Ratlines*, avtorjev Marka Aaronsa in Johna Loftusa. Napisana je bila po odprtju arhiva ameriške obveščevalne službe OSS (Office of Strategic Services) za čas druge svetovne vojne in prvih let po njej (arhiv se hrani v Suitlandu, Maryland). Gre za monografijo o reševanju kolaborantov nacistične Nemčije iz osvobojene zahodne Evrope. Težišče je na razvozlanju zank, spletenih med različnimi obveščevalnimi službami, vključno s tisto blizu Vatikana. Prikazana podoba je v celoti spektakularna, za oceno zmogljivosti vatikanske službe, ki je menda nasedla sovjetski, pa nič kaj ugodna. Poznejša velika knjiga Petra Hebblethwaita o papežu Pavlu VI. (London, Harper Collins, 1993), pisana z nedvoumno vatikanskega stališča, sicer ugovarja tezi, da bi bila Pij XII. in G. B. Montini (poznejši Pavel VI.) toliko zaslepljena z antikomunizmom, da bi zato popuščala fašizmu in nacizmu. Toda nič ne dvomi o obstoju akcije "Ratline" kot takšne, in dopušča, da je bila v Rimu deležna sodelovanja nekaterih cerkvenih faktorjev, npr. avstrijskega škofa Aloisa Hudala in hrvaškega msgr. Krunoslava Draganovića (str. 209).

Knjiga "Ratlines" je za slovensko zgodovino pomembna, ker govori tudi o škofu Gregoriju Rožmanu. Namenja mu celo posebno poglavje s presenetljivim naslovom Zlati duhoven - The Golden Priest (str. 121-139). Težišče je na Rožmanovi usodi in dejavnosti v begunstvu do odhoda v ZDA. Prikaz je prepleten z zgodbo o akcijah že omenjenega "očeta Krunoslava Draganovića, tajnika bratovščine sv. Hieronima v Rimu in 'ustaškega predstavnika pri Vatikanu'", in z opisom delovanja protijugoslovanske vojaške formacije Križarjev, v kateri so nastopali z lastno frakcijo tudi Slovenci, škof Rožman pa kot duhovni vodja. Omenja se politični projekt Intermarium (konfederacija katoliških držav med Baltikom in Jadrantom) in vloga Mihe Kreka, msgr. Antona Prešerna SJ. in rev. Ahčina v zvezi

z njim (za vse tri so Američani julija 1945 "odkrili", da so dejansko britanski agentje).

Za škofa Rožmana navajata avtorja, da je britansko zunanje ministrstvo konec 1945 prišlo do sklepa, da je "očitno sodeloval s sovražnikom" in da ni nič manj kriv od drugih, ki so bili izročeni komunistom (pismo FO britanski ambasadi v Washingtonu z dne 28.11. 1945, PRO FO 371 48893). Toda, pišeta avtorja, Rožman je imel vplivne prijatelje v Vatikanu in to pojasnjuje, zakaj so mu Britanci dovolili "pobegniti" in imeti pomembno vlogo pri Križarjih. Gre ob tem za vrsto podrobnosti, med katerimi je morda najpomembnejša, kako je prišlo do tega, da so se za Rožmana zavzeli Američani in mu omogočili, da je 11. novembra 1947 "mirno izginil" iz Celovca in se podal v Salzburg, v varstvo nadškofa Rohracherja, potem ko mu je ameriški kardinal Spellman obljubil azil. Foreign Officeu je prišlo na ušesa, da je Rožman baje zapustil Celovec v ameriškem vojaškem štabnem avtu z ameriškim voznikom. Na vsak način je ameriška obveščevalna služba tesno sledila Rožmanovi dejavnosti v času, ko je bival v Salzburgu. In tu pridemo do pojasnila, odkod presenetljivi naslov poglavja o njem.

Rožman se je po prihodu v Salzburg nemudoma povezal s poveljstvom Križarjev in sprejel v njegovem imenu pomembno nalogo. Šlo je za zlato in denar, ki ga je bil poglavnik NDH Ante Pavelić v začetku leta 1944 pretihotapil v Švico. Trenutno je v Švici od tega zaklada ostalo še 2.400 kg zlata in drugih dragocenosti. Zaradi zaveznikov je bil ustašem neposreden dostop do zaklada nemogoč. V letu 1948 pa so se "Rožmanovi ustaški prijatelji" v Bernu lotili, s posredovanjem cerkvenih ljudi, pretapljanja zaklada v ameriške dolarje in v avstrijske šilinge na črnem trgu. Američani so dobili informacijo, da "odhaja Rožman v Bern, da bi prevzel skrb za te finance. Denar je v neki švicarski banki in njegov načrt je, da bi večji del spravil v Italijo in odtod ustašem v Argentino". Kmalu za tem je Rožman v spremstvu nadškofa Šarića (metropolit Zgornje Bosne) prispel v Bern in do konca maja očitno opravil svoje "pranje denarja za ustaše", pišeta avtorja in pripominjata: Paveličev ukradeni zaklad so torej Američani izsledili s tem, da so spremljali gibanje in dejavnosti ljubljanskega škofa. Rožman je potem dobil v Zürichu zunajkvotni imigrantski vizum "kot verski svečenik" in odpotoval je v ZDA. (Viri, navedeni za zgodbo: Harington CIC memo of 9 March 1948, „Activity of Bishops Rožman and Šarić“, released under US FOIA; Airgramm from Berne to State Department, USNA, Myron Taylor Papers, Box 21; letter from Washington to Foreign Office, 1 July 1948, PRO FO 371 72563C.).

Naj so bile informacije ameriške službe točne ali ne, podoba o "zlatem" duhovnu je ostala v arhivu OSS. Rožmanovega obnašanja v času sovražne okupacije Slovenije, ki je za slovensko zgodovino veliko usodnejše, se takšne informacije seveda tičejo le posredno. A tudi za čas okupacije je v knjigi nekaj podatkov. V nadaljnjem se omejujem samo nanje in to samo na tiste, ki niso povzeti po (uradnih) podatkih iz Slovenije (Jugoslavije).

Na poročilo ameriške vojaške obveščevalne službe z dne 19. februarja 1944 (USNA, RG 226, Records of the OSS, 63632) sta oprti trditev, da je Rožman

predlagal Gauleiterju (?) ustanovitev Slovenskega domobranstva, in pa označitev te formacije: "Domobranstvo je bilo popolnoma pod nemškim nadzorom, služilo je neposredno pod poveljstvom lokalne SS in višjega policijskega vodje. Bilo je na zlem glasu zaradi pobojev civilistov, zlasti podpornikov partizanov, ki so jih vodili komunisti, medtem ko je domobrantska tajna policija vodila strahovalno in morilsko kampanjo pod vodstvom Gestapa."

Podobno velja za informacijo o Rožmanovem osebнем pismu Piju XII., ki sta ga papežu izročila 26. novembra 1944 Miha Krek in msgr. Prešern: "Rožman je (v pismu) orisal svoj načrt, kako bi s podporo Zahoda porazili Titove partizane in vzpostavili prozahodno vlado." (Vir: Report of 8 February 1945, USNA, RG 226, Records of the OSS, 113566.)

Podatek o spomenici Mihe Kreka v začetku avgusta 1947 britanskemu zunanjemu ministrstvu pa izvira iz arhiva tega ministrstva. Spomenica je trdila, da je papež odobril vsa dejanja škofa Rožmana med vojno. In da je bil Rožman dejansko pogumen nasprotnik nacizma. Resnični razlog, zakaj Tito terja njegovo izročitev, je dejstvo, da je bil Rožman - z besedami spomenice - tudi "močan, dejaven in nepopustljiv nasprotnik komunistov". (Memo by Krek, attached to letter from Stokes to the FO, 5. Avgust 1947, PRO FO 371 67388.)

Načelnik oddelka za izredne zadeve vatikanskega državnega tajništva msgr. Tardini je novembra 1947 britanskemu diplomatu, ki je predlagal, naj bi Rožmana spravili iz Avstrije v Italijo in v Vatikan, izrekel "navdihnjen zagovor Rožmana", ki da je "odličen škof": Njegov edini prekršek (*offence*) je to, "da je storil vse, da bi organiziral protititovsko vlado, v pričakovanju, da bodo britanske in ameriške čete, ki se po njegovem zavzemajo za red in civilizacijo, prispele v ta del sveta pred Titovimi enotami, ki so samo brezbožna in razcapana drhal." Tardini pa je vendarle dodal, "da drži, da je Vatikan postavil kot splošno maksimo, da se naj duhovščina ne vmešava v politiko, toda prepustil je škofom, da sami odločajo, kako bodo to tolmačili v luči krajevnih razmer in učinkovanja na vernike. Škof Rožman je ravnal najboljše po svoji vesti in Vatikan se ga ne more odreči (*disown him*)." (Letter from Somerlock to FO, 8 November 1947, PRO FO 371 67402.)

Takšni so podatki, ki jih vsebuje knjiga. Najkrajše bi se jim dalo pripomniti naslednje:

"Rožmanov načrt", ki sta ga Krek in Prešern 26. novembra 1944 izročila Piju XII., je nedvomno istoveten s škofovim pismom papežu, znanim iz Krekovih dokumentov (Zbornik svobodne Slovenije, 1970, Buenos Aires, str. 90-92). Poslano je bilo Kreku 20. novembra 1944, "po tajnih kanalih". V njem se je Rožman sicer skliceval na nevarnost, da "brezbožni komunizem" prevzame oblast na vsem slovenskem ozemlju "v trenutku anarhije po umiku nemškega okupatorja", toda v njem ni nikakršnega načrta. Škof le prosi papeža, "naj sporoči vodilnim anglo-ameriškim osebnostim našo ponižno prošnjo, da naj angloameriške sile okupirajo slovensko ozemlje in Primorje in naj v vsej deželi vzpostavijo svoj začasni režim pravičnosti in miru brez slehernega sodelovanja teroristične komunistične partizanske 'Osvobodilne fronte'." Zelo verjetno pa sta posrednika papeža obvestila

tudi o sočasni programski izjavi Narodnega odbora (naslednika Slovenske zaveze) s formalnim datumom 29. oktober 1944, katere prikriti podpisnik je menda bil tudi Rožman ("Andrej"). Poskus organiziranja "protititovske" vlade, ki ga je britanskemu diplomatu pohvalno omenil Tardini, se najbrž ne nanaša na Rupnikovo pokrajinsko predsedstvo, kakor to domnevata avtorja knjige. Morda je imel Tardini v mislih znano zborovanje, ki ga je sklical Narodni odbor 3. maja 1945 na Taboru v Ljubljani s sodelovanjem škofa, čeprav je znano, da se je izjava tega zborovanja obračala tudi na "partizanske oddelke" in da je o komunizmu molčala, da torej ni izrazila poglobitnega Rožmanovega argumenta in opravičila za njegova sporna dejanja v času okupacije. Vsekakor pa Tardinijeva izjava oporeka trditvam Mihe Kreka (v pismu z dne 27. februarja 1946 šestim kardinalom), da se škof Rožman "nikdar ni vmešaval v politične zadeve." Tardini ga, naprotno, prav izrecno izpostavlja kot politika. Še več. V diplomatskem jeziku Vatikan pove, da Pij XII. nikakor ni odgovoren za njegove odločitve, da je škof ravnal izključno le samostojno in po svojem osebnem preudarku. Vatikan se ga seveda ne more odreči, kakor se ne bi odrekel nobenemu škofu, če ga ne bi sam odstavil po lastnih merilih; ta pa niso posvetna.

Končno je treba opozoriti še na nekaj v knjigi, kar ni problematično le za podobo škofa Rožmana, marveč tudi za podobo jugoslovanske diplomacije, ko je zahtevala njegovo izročitev. Knjiga označuje škofa z besedami, da je "navdušeno podpiral nacistično stvar", da je izdajal "številne oklice Slovincem, naj se bojujejo na strani Nemcev." Ob tem se avtorja sklicujeta na Rožmanovo pastirsko pismo z dne 30. novembra 1943 kot na tipičen dokument "kričavo pronacističnega tona", škofovega "duhovnega dela" in navajata iz tega pisma: "Najprej roti svoje vernike, naj se bojujejo za Nemčijo, nato pa poudarja, da bodo (bomo) samo 's tem pogumnim bojem in marljivim delovanjem za Boga, za narod in domovino, pod vodstvom Nemčije, zagotovili svoj obstoj in boljšo prihodnost, v boju proti židovski zaroti'." Kot vir za svoje navedke označita: "Note from Yugoslav Ambassador in London, to British Secretary of State for Foreign Affairs, of 15 November 1945, PRO FO 371 48893." Kdor prebere navedeno pastirsko pismo, bodisi uradno objavo v Ljubljanskem škofijskem listu, bodisi neuradno v dnevniku Slovenec, ne najde v pismu ne teh besed ne takšnega argumentiranja. Tudi brošura o procesu proti škofu Gregoriju Rožmanu teh besed ne navaja med očitanimi dejanji. Odkod so se znašle v noti jugoslovanskega ambasadorja?

Janko Pleterški